

УДК 378.14

І. П. ДРОЗДОВА

СИСТЕМА ВПРАВ ІЗ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ НЕФІЛОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Обґрунтовано психологічні, лінгвістичні, психолінгвістичні чинники, дидактичні й методичні принципи навчання професійного мовлення та основні вимоги до системи вправ за текстоцентричним підходом із розвитку професійного мовлення студентів ВНЗ нефілологічного профілю. Розглянуто й розкрито компоненти, що визначають адекватність використання вправ у навчанні студентів української мови за професійним спрямуванням. Визначено основні завдання різного обсягу, змісту і психолінгвістичного плану для формування вмінь і навичок спілкування студентів за фахом. Запропоновано класифікацію видів вправ із розвитку професійного мовлення студентів-нефілологів.

Ключові слова: основні вимоги до системи вправ, формування вмінь і навичок спілкування студентів за фахом, текстоцентричний підхід, класифікація видів вправ із розвитку професійного мовлення.

И. П. ДРОЗДОВА

СИСТЕМА УПРАЖНЕНІЙ ПО РОЗВИТКУ ПРОФЕСІОНАЛЬНОЇ РЕЧІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ УЧЕБНИХ ЗАВЕДЕНІЙ НЕФІЛОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЯ

Обосновано психологічні, лінгвістичні, психолінгвістичні фактори, дидактичні й методичні принципи навчання професійної мови та основні вимоги до системи вправ за текстоцентричним підходом для розвитку професійної мови студентів ВНЗ нефілологічного профілю. Рассмотрены и раскрыты компоненты, определяющие адекватность применения упражнений в обучении студентов украинскому языку за профессиональной направленностью. Определены основные задания разного объема, содержания и психолінгвістичного плана для формирования умений и навыков общения студентов по специальности. Предложено классификацию видов упражнений по развитию профессиональной речи студентов-нефилологов.

Ключевые слова: основные требования к системе упражнений, формирование умений и навыков общения студентов по специальности, текстоцентрический подход, классификация видов упражнений по развитию профессиональной речи.

I. P. DROZDOVA

THE SYSTEM OF EXERCISES TO DEVELOP PROFESSIONAL SPEAKING SKILLS IN STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS NON- LINGUISTIC

The work proves psychological, linguistic and psycholinguistic factors, didactic and methodical principles of teaching professional speech skills and basic requirements to a system of exercises based on text-centered approach to the development of professional speech skills in students of higher education institutions non-linguistic. It considers and describes the components that determine the efficiency of exercises used to train students in profession orientated Ukrainian language. It identifies the key tasks of different size, content, and psycholinguistic plan to form and develop communication skills in students in their professional field. The work also proposes a classification of exercises to develop professional speech skills in students of higher education institutions non-linguistic.

Keywords: *basic requirements to a system of exercises, to form and develop communication skills in students in their professional field, text-centered approach, classification of exercises to develop professional speech skills.*

У центрі системи вправ за професійно-орієнтованим підходом знаходиться студент, його інтереси, особливості засвоєння української мови. У зв'язку з цим необхідне урахування таких чинників, як позитивна установка, мотиви, емоції, задоволення від вдалої мовленнєвої діяльності; опора на різні види пам'яті; комплексний підхід до змісту і процесу навчання мови з гносеологічних, психологічних і дидактичних позицій; суворі відповідності конкретних цілей змісту навчання.

Мета нашої розвідки – представити класифікацію вправ із розвитку професійного мовлення студентів-нефілологів, розглянути компоненти, що детермінують адекватність використання вправ у навчанні.

Подана в текстовому підході до навчання професійного мовлення система вправ має відповідати таким вимогам: змістова і функціональна уніфікованість мовного матеріалу для всіх рівнів комунікативних вправ; сполучення різних підходів до навчання (індукція і дедукція, аналіз і синтез, імітація й евристика); широке використання ігрових завдань і елементів проблемного навчання; постійне врахування у вправах специфічних труднощів, що викликають мовленнєву інтерференцію, опора на можливості студентів (уміння вести діалог, монолог, активно брати участь у різноманітних мовленнєвих ситуаціях) [4; 5].

У вітчизняній методичній системі вправа розглядається як а) структурна одиниця методичної організації навчального матеріалу (М. Пентиліук, К. Плиско, Л. Федоренко) і як б) одиниця навчання мовленнєвої діяльності (О. Біляєв, Л. Мацько, В. Мельничайко, Л. Скуратівський). Вправи реалізують різноманітні прийоми навчання, створюють умови для мовленнєвої практики (З. Бакум, М. Пентиліук, О. Семенов, Т. Симоненко та ін.).

Нам імпонує думка В. Мельничайка, оскільки запропонована ним система вправ передбачає певну послідовність у формуванні комунікативно-мовленнєвих умінь (від ознайомлення з мовним матеріалом через побудову конструкцій до самостійного вживання засвоєних мовних засобів), які в свою чергу сприяють забезпеченню якісних характеристик мовлення (від правильності до комунікативної доцільності) [2].

Розробляючи систему вправ навчання студентів-нефілологів професійного мовлення, ми враховували психологічні, лінгвістичні, психолінгвістичні чинники, а також дидактичні та методичні принципи навчання мовлення.

Під системою вправ розуміємо послідовність дій та операцій, що виконуються багаторазово для набуття необхідних практичних умінь і навичок [3, с. 118]. Система вправ і їх типи, що пропонуються студентам-нефілологам на заняттях з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», мають відповідати певним вимогам, а саме: методу навчання, цілям навчання, методичній організації навчального матеріалу.

Ми прагнули, щоб система вправ була оптимальна з позиції умов навчання, індивідуальних особливостей студентів тощо. Оскільки різні види мовленнєвої діяльності в основі функціонування мають різні закономірності, то запропонована студентам система вправ для навчання професійного мовлення була спрямована на вироблення не тільки конкретних мовленнєвих умінь і навичок читання, письма, аудіювання та говоріння, але й відповідного комплексу цих умінь.

Створюючи систему вправ, ми виходили з настанови про те, що кожна вправа, кожне завдання має бути професійно-орієнтованим. Осмислення навчального матеріалу практично починалося з тексту, що є матеріалом для спостереження певних одиниць і структур, у зв'язку з чим *навчальний текст можна вважати одним із компонентів системи вправ*.

Саме текст у системі роботи над розвитком професійного мовлення є основною одиницею (текст як навчальна одиниця – текст як мета навчання). В основу розвитку професійного мовлення покладений текстоцентричний підхід до мовних одиниць, що закладає основи для продукування студентом професійного дискурсу.

Оскільки ми вбачаємо доцільним і виправданим покласти в основу поділу вправ на групи і типи саме етапність у формуванні необхідних навичок і вмінь, тобто ті психологічні і психолінгвістичні труднощі, до яких студент має бути підготовлений у курсі української мови

за професійним спрямуванням, то послідовність вправ у системі відповідала стадіям формування умінь і навичок.

Такі труднощі поділили на дві групи: 1) визначення обсягу висловлювання та інформації щодо встановлення послідовності їх викладення; 2) добір мовних засобів, здатних передати обраний обсяг інформації. Перша група труднощів пов'язана з *планом змісту висловлювання*, а друга – з *планом передання обсягу інформації*. Щоб подолати ці труднощі, ми організували навчальний матеріал за ситуативно-тематичним принципом, оскільки таке подання мовного матеріалу імітує завдання процесу комунікації, полегшує перенос здобутих навичок у професійно-орієнтоване мовленнєве спілкування.

Ураховуючи потреби навчання діалогічного і монологічного професійного мовлення студентів-нефілологів на основі відповідним чином відібраного й організованого матеріалу, ми визначили три основних завдання різного обсягу, змісту і психолінгвістичного плану, що знайшли відбиття в поділі вправ на групи за зростанням труднощів та етапністю у формуванні умінь і навичок: 1) навчити правильного щодо граматичного і семантичного визначення уживання наукової, зокрема термінологічної лексики (термінів, терміносполучень); 2) навчити правильного добору адекватних мовних засобів у ситуаціях професійного спілкування; 3) автоматизувати обрану послідовність, доводячи її у свідомості студентів до певного стереотипу (якщо мова йде про монолог), автоматизувати механізм реагування (якщо мова йде про діалог).

Аналіз наявних класифікацій мовленнєвих вправ дозволив зробити висновок, що для реалізації цілей і завдань формування мовної особистості в процесі розвитку професійного мовлення студентів-нефілологів необхідна спеціальна градуальна система вправ із поступовим наростанням обсягу повідомлюваних знань, ускладненням їх характеру і форм подання залежно від ступеня навчання, розвиненості комунікативних здібностей студентів.

Ми вважаємо, що для розвитку мовленнєвої діяльності як засобу спілкування за фахом необхідні дві категорії вправ: ті, у яких відбувається формування мовленнєвих навичок, або *умовно-мовленнєві вправи*, і ті, у яких відбувається розвиток мовленнєвих навичок та умінь, або *мовленнєві вправи*.

Для сприйняття тексту зі спеціальності студентам-філологам ставилися різні завдання, щоб поступово виробити в них необхідні в майбутньому такі вміння і навички: знайти головну думку; передати зміст прочитаного українською мовою; проглянути текст і відібрати наукові факти; прочитати схему, таблицю; знайти відповіді на поставлені питання; скористатися галузевими словниками і довідниками тощо. У цих завданнях отримують відображення як *зростаючі труднощі* (вертикально), так і *особливості мовленнєвого використання граматичних засобів* (горизонтально). Особливе навантаження у структурі когнітивно-комунікативного підходу має наочно-ілюстративний матеріал, що подається під час роботи з текстом [1].

Умовно-мовленнєві вправи активізують конкретний мовний матеріал, формують і автоматизують мовні й мовленнєві навички оперування граматичними та лексичними елементами й засновані на багатократному повторенні українськомовної форми на основі зразка. *Імітаційні* вправи спрямовані на відтворення риторичних формул і кліше, обробку інтонації, порядок слів у стійких виразах типу: *Я вважаю, що це не так. Як, вибачте? Ви впевнені? Ви так думаєте? Це не так! Ви праві! Ви маєте рацію! Ваша правда! Та що Ви кажете! Ну й? Я вважаю, це розуміють усі. Це просто безглуздо! Хвилиночку! Можна й мені висловитися? Що Ви думаєте з цього приводу? Якраз це я й хотів сказати!*

Підстановчі вправи достатньо описані в методичній літературі і мають велику кількість модифікацій, їх склад і зміст зумовлений конкретно відпрацьовуваним матеріалом, наприклад, із метою розвитку риторичних умінь для навчання дискусії це можуть бути мікродіалоги, де відпрацьовується сполучуваність різних слів і виразів, пов'язаних із необхідністю перепитати, висловити згоду-незгоду, здивування, навіть розгубленість. Наприклад:

– *Гнатко говорить, що з вини чергового на диспетчерському пульті (приладі, устрої, верстаті тощо) трапилася аварія. Це правда? (Він правий? Це дійсно так? Ти теж так вважаєш? Що ти думаєш з цього приводу?)*

– *Але це ж нісенітниця! (Саме так; так, це правда; я такої ж самої думки; не завжди; він помиляється.)*

Трансформаційні (перезфразувальні) вправи враховують тип мовленнєвої реакції: повідомлення інформації, її перепитування, уточнення, контраргумент (вправи стверджувального характеру). До трансформаційних вправ відносяться також вправи, що формують складні уміння координованого використання термінології у різних видах мовленнєвої діяльності. Наприклад, для студентів юридичних факультетів ВНЗ пропонувалося виконати різноманітні завдання на редагування текстів, у яких йдеться про правоохоронну діяльність. Для студентів фармацевтичних і медичних закладів є доцільним виконання таких трансформаційно-перекладних завдань: написання перекладів зв'язних текстів (переказів-перекладів) на основі текстів за фахом.

Логічні вправи спрямовані на формування реплік з опорою на зразок або інструкцію, формують механізм установаження причинно-наслідкових зв'язків: пошук аргументів для різного роду стверджень або тез, з'ясування справжності або брехливості аргументу чи висловлювання. Наприклад, таке завдання для студентів-медиків і фармацевтів: «Дослідіть, яких додаткових відтінків надають мовленню прислівники, котрі пов'язані з іншими словами. Обґрунтуйте мету вживання прислівників у тексті «Побічні дії препаратів». Або: «Які з поданих словосполучень не належать до наукового стилю? Доведіть свою думку». Подібні завдання спрямовані на розвиток причинно-наслідкових зв'язків і логічного сприйняття науково-навчального матеріалу щодо вдосконалення усного й писемного видів професійного мовлення.

Розвиток уміння аргументувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки можливий на ранніх етапах навчання, наприклад, для студентів електротехнічних спеціальностей доцільно запропонувати скласти план (стислий або розгорнутий) і дати завдання за цим планом описати (усно чи письмово) принцип роботи трансформатора, аргументуючи пункти плану.

Вправи на вдосконалення, лабільність, сполученість лексико-граматичних навичок спрямовані на вдосконалення і сполучуваність мовленнєвих і граматичних навичок і носять умовно або реально мотивований характер, тренують реакцію *питально-відповідних* реплік у стандартних професійних ситуаціях або в еліптичній формі підтвердження чи заперечення.

Можна запропонувати таку систему вправ: 1. Трансформація питальних речень у розповідні, простих двоскладних в односкладні. 2. Письмова відповідь на питання, задані до кожного абзацу або тексту в цілому. 3. Постановка питання і відповідь на нього. 4. Формулювання основної думки кожного абзацу у вигляді називного речення. 5. Добір заголовка до кожного абзацу тощо.

У *реплікових вправах* форма не задається, студенти самі програмують зміст висловлювання і його форму. *Умовна бесіда* передбачає розвиток теми висловлювання на основі контекстно-змістового зв'язку, коли кожне наступне висловлювання є логічним продовженням попереднього. Наприклад: запит інформації – її уточнення – формулювання своєї думки – реакція на цю думку. Риторичні формули, відпрацьовані раніше, мають використовуватися вільно, оскільки вони дозволяють виявити ставлення мовця до власного висловлювання. Отже, з метою формування діалогічних умінь професійного мовлення для студентів-фармацевтів запропоновано реплікові вправи, що плавно переходять в умовну бесіду на тему «Сучасна практична косметологія» або «Трави і легенди».

Нерозгорнені ситуації передбачають завершити або доповнити описання тих чи тих обставин, процесів або явищ. Факти і події, що використовуються в цих ситуаціях, носять незавершений характер і мають елементи недомовленості. Після виконання вправ перевіряється правильність за ключем.

Вправи на розвиток мовленнєвих монологічних та діалогічних умінь і ведення дискусій допомагають викладачеві навчити студента правильно, логічно й послідовно побудувати монологічне висловлювання (в усній та писемній формі), познайомити його з основними структурними особливостями побудови речень і тексту. Навчаючи студентів монологічного висловлювання на основі наукового тексту, викладач повинен присвятити час вивченню різних способів зв'язку речень у науковому тексті, структурним і смисловим особливостям організації тексту. Мовленнєві завдання з елементами дискусії спрямовані на використання засвоєного матеріалу в ситуативно-варіативних ситуаціях. Щодо вироблення навичок монологічного мовлення, то тут доречно говорити про таку специфіку вправ. Вправи,

що підводять до монологу, з позицій одиниць тексту, можуть бути: I. На рівні невеликого висловлювання в межах частин тексту: 1) складання невеликого висловлювання з опорою на вказані слова і словосполучення; 2) пояснення значення понять з опорою на текст; 3) порівняння двох предметів, матеріалів; 4) пояснення схеми, малюнка до тексту; 5) відповіді на логічні питання до тексту; 6) переказ логічно завершеного уривка з тексту. II. На рівні тексту: 1) поділ тексту на закінчені смислові відрізки; 2) скорочення смислових відрізків, виділення головного; 3) складання плану тексту; 4) переказ тексту за планом; 5) стислий переказ тексту; 6) складання конспекту.

Вищевказані види вправ носять репродуктивний характер. Студенти вчаться спонтанного користування мовою, тобто побудови власного висловлювання на основі засвоєного інформаційного й мовного матеріалу. Засобом до такого виходу в спонтанне мовлення можуть бути такі вправи: 1) розповідь за аналогією; 2) анотування; 3) реферування; 4) доповідь, повідомлення на задану тему з попереднім складанням плану; 5) складання тез до доповіді. Для розвитку навичок складання доповідей необхідно певний час витратити на умовно-комунікативні вправи, засвоївши їх, можна переходити до мовленнєвих вправ 2 (з викладенням або без викладення змісту, інтерв'ю, опису виробничих процесів і їх коментування, мовленнєві вправи з опорою на проблемні тексти професійного характеру). Такі вправи ефективні в тому випадку, якщо студенти звикли обговорювати ці проблеми під час занять із профільних дисциплін.

Для прищеплення навичок монологічного мовлення існує низка вправ на аудіювання. Навчання аудіювання, або смислового сприйняття (розуміння) мовлення на слух, передбачає виконання студентами *вправ на формування загальних аудитивних навичок* (вправи на подолання фонетичних і лексичних труднощів сприйняття; вправи на відпрацювання операцій породження мовленнєвого висловлювання), *мовленнєвих вправ і послідовну навчальну роботу з текстом, який звучить*.

Ми підводимо студентів від розуміння тексту через аналіз його одиниць, від вироблення навичок і вмінь на цьому рівні до вільного репродукування на рівні тексту, спрямовуючи їх до виходу у вільне непідготовлене усне професійне мовлення. Навчання монологічного професійного мовлення здійснювалося в процесі роботи з друкованим текстом за фахом, на ситуативній основі і з використанням аутентичного зразка усного монологічного мовлення, навчання ж діалогічного мовлення відбувалося різними засобами: з використанням діалогу-зразка, на основі покрокового складання діалогу через посередництво створення ситуації спілкування, під час проведення дискусій і диспутів тощо. Робота з діалогом-зразком орієнтована на оволодіння студентами зразковими висловлюваннями українською мовою, тренування комунікативної взаємодії студентів, оперування мовним матеріалом у діалогічному мовленні та виконання різних трансформацій, а також на формування навичок і умінь складання діалогу за зразком. На ефективність організації навчання діалогічного мовлення з елементами дискусії впливають такі чинники, як розмір групи; відповідність ролівої поведінки учасників; організація робочих місць; стиль керівництва тощо.

Підготовка до дискусії може відбуватися у формі так званих «американських дебатів», де тренуються за певними правилами. У навчальних умовах виділяються такі види дискусії, як дискусія-вправа; дискусія-гра; дискусія-переконання; дискусія-пошук істини. За кількістю учасників можливі дискусії між окремими групами, командами, а також парні дискусії, які ведуть два учасники за принципом «гарячого стільця», коли в одного із них виникають труднощі в доборі аргументів або у швидкому реагуванні, його місце займає інший учасник.

Отже, щодо запропонованого комплексу вправ із розвитку професійного мовлення зазначимо: для використання різних типів і видів вправ і роботі над науково-навчальною і власне науковою літературою розроблено реєстр мовних моделей, засвоєння й закріплення яких забезпечується систематичною роботою. Вправи на знаходження і визначення моделей спочатку містили однотипні моделі, щоб виробити автоматизм у їх розпізнаванні, і лише пізніше, як автоматизм був вироблений, уводилися різнотипні моделі. Розвиток усного і писемного мовлення студентів-нефілологів передбачає виконання умовно-мовленнєвих вправ для формування мовних і мовленнєвих лексико-граматичних навичок на першому етапі навчання професійного мовлення; мовленнєвих вправ на вдосконалення, лабільність, сполученість лексико-граматичних навичок – на другому етапі; а також мовленнєвих вправ на

розвиток діалогічних та монологічних умінь і ведення дискусій. Навчання студентів професійного спілкування українською мовою є процесом систематичного активного формування у них знань, умінь і навичок, необхідних для успішної реалізації такого спілкування. Принципи відбору, організації і подання текстового матеріалу визначаються конкретними завданнями кожного етапу навчання з погляду методичних, психологічних і лінгвістичних вимог. Таким чином, мета професійно орієнтованого курсу української мови полягала в удосконаленні набутих умінь і навичок для професійного спілкування, що охоплювало чотири основних аспекти (говоріння, читання, аудіювання, письмо) шляхом переносу їх у виробничо-професійну сферу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лингвистика текста и методика преподавания иностранных языков: сб. / Рук. авт. кол. Н. В. Бессмертная. – К.: Вища школа, 1981. – 176 с.
2. Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках української мови: Посібник для вчителів / В. Я. Мельничайко. – К.: Рад. школа, 1984. – 223 с.
3. Пентилюк М. І. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах: підруч. для вищ. закладів освіти / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, А. Г. Галетова. – К.: Ленвіт, 2000. – 184 с.
4. Юкало В. Структура спеціальної мови і професійного спілкування / В. Юкало // Дивослово. – 2005. – № 12. – С. 43–48.
5. Януш Я. Роль української мови у вихованні студентів / Я. Януш // Дивослово. – 2005. – № 4. – С. 37–39.